

DE TAALVORMEN VAN 'T MIDDEL- ENGELSE GEDICHT HAVELOK

DOOR

J. H. KERN

MEDEDEELINGEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE
VAN WETENSCHAPPEN, AFDEELING LETTERKUNDE
DEEL 55, SERIE A, N°. 2

AMSTERDAM — 1923

Bibliothèque Maison de l'Orient

149546

DE TAALVORMEN VAN 'T MIDDELENGELSE GEDICHT *HAVELOK*

DOOR J. H. KERN

't Middelenlengelse gedicht *Havelok* of, zoals de titel in kreu-
pel Latijn luidt: *Vita Havelok quondam rex Anglie et Dene-
marchie*, door zijn natuurlikheid en levendige verhaaltrant
zeker een van de aantrekkelike van zijn soort, plaatst ons
voor een menigte raadselen. Over zijn verhouding tot andere
bewerkingen van 't verhaal, Franse en Engelse, noch over
't ontstaan van de sage zelf is het mijn bedoeling heden te
spreken, maar ik wil een poging doen om te geraken tot
een zuiverder beoordeeling van de taalvormen van 't gedicht
en tot een nauwkeuriger bepaling van de streek waar de
dichter vandaan kwam. Dat er ook op dit pad tal van door-
nen liggen, zal weldra blijken; een en ander over de inhoud
en de ouderdom van 't werk en over de wijze waarop het
tot ons is gekomen, moge voorafgaan.

Twee koningskinderen, Havelok, de zoon van Birkabeyn
van Denemarken, en Goldeborw, de dochter van Apelwold
van Engeland, worden beide na hun vaders dood smadelik
behandeld door degeen aan wie ze waren toevertrouwd. De
visser Grim, die de opdracht krijgt om Havelok te verdrinken,
bemerkt tijdig wie de jongen is en brengt hem in veiligheid
door met hem naar Engeland te vluchten. Ze vestigen zich
aan de mond van de Humber, op de plaats waar later
Grimsby zal verrijzen. In de twaalf jaar of meer dat ze daar
wonen en zich generen van de visvangst, ontwikkelt Havelok

zich tot een jongeling van reusachtige gestalte en buitengewone lichaamskracht, die meer eet dan Grim en zijn vijf kinderen samen. Naar Lincoln gezonden om daar de kost te verdienen, komt hij in dienst als helper bij de kok van de verrader Godrich, die Goldeborw van haar koninkrijk heeft beroofd en in een gevangenis opgesloten, maar bij een wedstrijd, gehouden ter ere van de bijeenkomst van 't parlement te Lincoln, overtreft de koksmaat de beste kampioenen des lands in 't werpen met de steen, zodat zijn naam spoedig op aller lippen is. Als zo 't feit ook aan Godrich ter ore komt, bewerkt deze een huwelijk tussen Havelok en Goldeborw. 't Verdere beloop laat zich gissen. De jonge held oververt eerst Denemarken, zijn eigen koninkrijk, daarna Engeland, de verraders krijgen hun verdiende straf en allen die Havelok en Goldeborw hebben geholpen hun beloning; na de kroning te Londen leeft 't paar in gelukkige echt, gezegend met vijftien zoons en dochters, die alle koning of koningin worden.

Zonder opsmuk, vlot en boeiend, wordt dit alles verteld in 3000 regels, meestal twee aan twee rijmende; de maat is een Engelse navolging van 't Franse *vers octosyllabe*, met verscheiden trekken die aan 't nationale vers zijn ontleend en ook bij Anglonormandiese dichters van die tijd zijn te vinden.

Een vraag welke we eerst moeten aanroeren, omdat hij in verband staat met ons onderzoek, is deze: wanneer is 't gedicht vervaardigd? Het is, met een gaping van 120 regels in 't midden, overgeleverd in een handschrift (Ms. Laud Misc. 108, op de Bodleiaanse Bibliotheek te Oxford) dat o. a. een van de drie ons bekende redakties van de romance *King Horn*, door dezelfde hand geschreven, bevat. De omstandigheid dat *Havelok* en *King Horn* van één afschrijver zijn, stelt ons in staat, bij sommige spellingseigenaardigheden van 't eerstgenoemde met meerder of minder waarschijnlijkheid te beslissen dat ze aan deze afschrijver zijn te wijten en niet aan de dichter behoren. Als men b.v. in *Havelok* vs. 137 *euerich* vindt en ziet dat *euerich* en *everych* de doorlopende

vormen van dat pronomen in deze redaktie van *King Horn* zijn, terwijl én in de beide overige redakties van *King Horn* én elders in *Havelok* andere (onderling verschillende) vormen worden gebruikt, dan is men gerechtigd de vorm *euere ich* buiten beschouwing te laten bij 't vaststellen van de taal van de schrijver van *Havelok*. Maar zeer ver gaat de hulp die we op deze wijze krijgen helaas niet.

't Handschrift wordt wegens de vorm van de letters en wegens 't herhaaldelijk misverstaan van de rune voor *w* gesteld in 't begin van de veertiende eeuw; de láátste datering is die van J. E. Wells, in zijn *Manual of the Writings in Middle English 1050—1400* (New Haven, 1916), p. 14, nl. „omstreeks 1310 en niet later dan 1320.” Dat het een afschrift is, lijdt geen twijfel, en men moet zelfs aannemen dat er aan deze *Havelok*-tekst (die van *King Horn* kunnen we verder laten rusten) een of meer afschriften zijn voorafgegaan, daar het niet is te geloven dat één afschrijver, zelfs al was hij volgens Skeat's onbewezen en weinig waarschijnlijke gissing een Engelse Fransman geweest, de oorspronkelijke tekst zo zou verknoeid hebben. Men heeft zelfs beproefd, 't dialekt van de verschillende afschrijvers te bepalen, en gedeeltelijk met goed gevolg. De bewijzen voor een afschrijver uit Zuideliker (en Westeliker) streken dan de veronderstelde tekst, opgesomd door H. Hupe in *Anglia* 13, 196, zijn ten dele overtuigend.¹⁾ Minder zeker zijn de aanwijzingen dat er ook een Noordelijke afschrijver in 't spel is geweest, al worden ze door Friedrich Schmidt e. a. als afdoende beschouwd; de

¹⁾ Met name de zeldzame praeteritum-vormen 3. pl. ind. *neme* 1207, *keme* 1208, 3. pl. opt. *neme* (hs. *meme*) 2201, in plaats van *nome(n)*, *kome(n)*, *nome*; de vormen *michel*, *svich* 60, *ich*, *chiste* 222, *speche* 229, 1065, in plaats van *mikel*, *swilk*, *ic* (*ihc*), *kiste*, *speke*; *hom* voor *hem* 1298; sommige verbale uitgangen: voorts ook *eueri* voor *euer(e) il(k)*; misschien *fleys*: *neys* 216 e. v., naast *flesh* 781, *flesh*: *nesh* 2742 e. v. (*G.Ex. fles*), maar vgl. *G.Ex.* 2289 pt. *weis*.

belangrijkste berust zelfs op een misverstand.¹⁾ Dat er af-

¹⁾ Onder de door Schmidt, *Zur Heimatbestimmung des Havelok* (Göttingen, diss., 1900), s. 82 opgesomde aanwijzingen heeft de zogenaamde 3. pluralis praes. *haus* 2581 tot subjezt *uten-laddes here* 'leger van vreemdelingen' (gelijk vs. 2153) in de vorige regel en is dus evengoed een singularis als *hise = is* (Zupitza, *Anglia* 1, 472; vgl. *his = is* 279, 1931, 1973, 2692) aldaar. De vormen op *-es* in 390, 2105, 2323, 2341 zullen wel sing. zijn. Eerder konden in aanmerking komen de 19 voorbeelden van de 2. pl. imp. op *-es, -s* als *lipes* 1400, *dos* 2592, tegenover de 6 van *-eth, -th*, als *herkneth* 1, *doth* 2037 (geen van beide vormen staat in 't rijm). — De meervoudige praeteritum-vormen *cam* 2891 en *lay* 1809 (naast *komen* en *lyen*) waren in 't begin van de 14e eeuw niet meer beperkt tot 't Noorden en zie blz. 25. — De spelling *qu* voor Oe. *hw* is, zoals Schmidt zelf toegeeft, in Oostmiddellandse teksten van de 13e eeuw en later zeer in zwang (zie ook E. Holmqvist, *Hist. Eng. Pres. Inflections*, Heidelberg, 1922, blz. 47), terwijl 't voorkomen van deze *qu* in de Cambridge-fragmenten van *Havelok* op drie plaatsen waar 't Laud-hs. *hw* heeft (vss. 363, 364 en 549), ervoor pleiten dat hij in de oorspronkelijke tekst nog meer gebezigd werd dan in laatstgenoemd manuscript. — Wat *s = sh, sch*, Oe. *sc* betreft, de plaatsen zijn: *sal* 628, *sule* 2419, *sulde* 2835; *same* 1941, *fleys* 216, *neys* 217 (naast de gewone *shal* enz.; *shame, flesh, nesh*), zodat inderdaad die spelling 't meest voorkomt bij vormen van 't verbum *shule*. Een blik in 't glossarium op de *Genesis en Exodus* had echter Schmidt kunnen leren dat in dit gedicht weliswaar voor *sh, sch -s* regel is en *s-* in tal van woorden voorkomt, maar dat deze *s-* in 't bijzonder wordt gebruikt vóór *a, o* en *u*, niet dikwijls vóór *i*, 2 maal vóór *e*, en dat alle vormen van *sulen* zonder uitzondering met *s* worden geschreven. Nu is er in 't handschrift van *Gen. Exod.* van invloed van Noordelijke afschrijvers geen zweem te ontdekken, zodat ook in *Havelok* de spelling *s-* geen reden is om aan zulk een invloed te geloven. Veeleer zou het mogelijk wezen dat in 't oorspronkelijk die schrijfwijze, welke trouwens in allerlei streken voorkwam, meer gewoon was dan in 't Laud-handschrift. Maar misschien is de verklaring nog veel eenvoudiger. Als men ziet dat de (niet-Noordelijke) afschrijver van 't Laud-hs. ook in *King Horn* in afwijking van de beide andere hss. 2 × *sal*, 1 × *sald*, 1 × *solen*, 1 × *suldes* en verder 1 × *fis*, 3 × *fys* schrijft, wordt het waarschijnlijk dat hij de schuldige is.

schrijvers uit verschillende Zuideliker streken sporen in de tekst hebben achtergelaten, is best mogelijk, maar niet met zekerheid aangetoond.

Fragmenten van een tweede handschrift, samen 59 regels, ontdekte Skeat in 1911 op een paar snippertjes papier, bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Cambridge. 't Gebezigde materiaal wijst al op een late datum, op zijn vroegst 't einde van de 14e eeuw, zodat het niet te verwonderen is dat de stukjes, ofschoon middellik noch onmiddellik op 't Laud-hs. berustende en daardoor niet volstrekt zonder waarde, toch in menig opzicht verder van 't oorspronkelijk verwijderd zijn gebleken dan 't reeds bekende afschrift.

Uit hetgeen over 't laatstgenoemde gezegd is, heeft men al kunnen besluiten dat het enige tijd jonger moet zijn dan 't gedicht zelf. Wanneer is dit gemaakt? We hebben daarvoor een vaste *terminus ad quem*, doordat enkele regels zijn nagevolgd door Robert Mannyng van Brunne, in zijn *Handlyng Synne*, een vrij woordelijke vertaling van William Waddington's *Manuel des Pechiez*, terwijl we van de vertaler zelf weten dat hij aan zijn werk begonnen is in 1303. Daar 't feit van deze navolging 't enige volstrekt vaste punt is waarover we beschikken, en zelfs in de woorden van Sisam, de laatste *Havelok*-uitgever, nog een spoor van twijfel is te lezen ¹⁾, dunkt het mij gewenst, dat feit eens voor al onomstotelijk vast te stellen. De opmerking van Sisam dat 't vraagstuk van navolgingen in Middelenlengelse romances moeilijk is, omdat ze wemelen van staande uitdrukkingen, moge in 't algemeen waar zijn, in dit geval is de verhouding zeer duidelijk.

Twee plaatsen zijn al door Skeat en anderen vermeld. In *Havelok* 679 e. v. leest men:

¹⁾ "The whole question of imitation is difficult in Middle English romances which are full of conventional phrases. But Manning's special connexion with the *Havelok* story makes these lines fairly sure evidence of imitation." — *The Lay of Havelok the Dane*. Re-edited, etc. by Walter W. Skeat. 2nd Ed. revised by K. Sisam, p. XXIII¹.

Godard stod and lokede on him
Doruth-like, with eyne grim.

In *Handlyng Synne*¹⁾ 5611 e. v. staat:

Pers stode and loked on hym
Felunlyche, with yzen grym.

Deze laatste regel vond Robert Mannyng blijkbaar zo fraai, dat hij hem later nog eens gebruikte als vs. 7781:

Felunlyche, with yzen grym,
"where hast þou be?" seyde he to hym.

Dat niet de dichter van *Havelok*, maar de ander de navolger is, blijkt uit 't volgende: 1°. is 't metrum van de eerste regel in *Havelok* zuiverder, 2°. is de vervanging van 't vrij zeldzame inheemse woord *þoruth-like* 'door en door, doorborend' door 't meer gewone bastaardwoord *felunlyche* waarschijnliker dan 't omgekeerde, 3°. komt op geen van beide plaatsen in de *Handl. S.* de betekenis van de bedoelde Engelse regels overeen met die van 't Franse origineel, dat op de eerste plaats luidt:

Oe le poure regard meintenat,
Echar de luy aueit grant,

en op de andere enkel:

Si li demande 'ou ed esté?'

De tweede reeds vroeger opgemerkte en zeker niet toevallige overeenstemming bestaat tussen *Havelok* 818 e. vv. en *Handl. S.* 5807 e. vv. In de eerste:

De siluer he brouthe hom il del,
Al þat he þer-fore tok;
With-held he nouth on ferthinges nok.²⁾

¹⁾ Uitg. F. J. Furnivall, *Early Eng. Text Soc.*, Orig. Series 119 en 123.

²⁾ Holthausen wil ondanks *Handl. S.* wijzigen en *Of al* lezen, in welk geval men zou moeten interpungeren: ... *il del*; [*Of*] *al þat he... tok*, *With-held* enz. De noodzakelijkheid van de verandering is niet in te zien. Zo ook Sisam (Notes, p. 110).

In *Handl. S.*:

De clerk ʒaf¹⁾ alle hys raunsun
 To þe pore men of þe toun,
 Plenerly alle þat he toke;
 wyþhelde he nat a ferþyng-noke.

De Franse tekst van de *Manuel des Pechiez* heeft niets wat aan de beide laatste regels beantwoordt, maar alleen, overeenkomstig de beide eerste, niet in *Havelok* staande:

Le clerç s'en ala,
 Sa ransun del tut²⁾ as poures duna.

Bovendien is er geen ander voorbeeld van *nouth ðn ferthings nōk* 'geen hoekje van een oordje' gevonden, terwijl *nat a ferþing-nōk* enkel aangetroffen is op de aangehaalde plaats van Mannyng en in de *Kroniek* van dezelfde, blz. 28: *Siluer for Southwales not a ferþing-noke* (volgens *N. E. D.* op *Nook*, sb. 1.b). Zodat ook hier vaststaat dat *Havelok* de bron van de beide regels is. Andere duidelijke gevallen zijn de volgende.

1. *Havelok* 1059 e. v.:

Dis selkouth mithe nouth ben hyd,
 Ful sone it was ful loude kid.

Handl. S. 4075 e. v.:

Dys yche merueyle myzt nat be hyd,
 But yn al þe cuntre hyt was weyl kyde.

Weer heeft Mannyng een Engels woord (*selkouth*) door een uitheems (*merueyle*) vervangen; de overeenstemming met de Franse tekst is zeer vaag:

Plusurs del miracle unt parlé.

¹⁾ Hs. O; teksthandschrift *ʒaue*.

²⁾ 't Teksthandschrift heeft enkel *Le rancun*, wat in metries opzicht de voorkeur verdient, maar verder van de Engelse vertaling verwijderd is.

2. *Havelok* 1359 e. v.:

And seyde: "Louerd, þat al weldes,
Wind and water, wodes and feldes,

Handl. S. 9891 e. v.:

God almyzty, þat al þyng weldes,
wyndes and¹⁾ watrys, wodes and feldes,

In de *Manuel* alleen 't aan *God almyzty* beantwoordende:

Duz Deu pere omnipotent.

Minder treffend zijn de volgende plaatsen:

1. *Havelok* 683 e. v.:

Go heþen and be euere more
Dral and cherl, als þou er wore.

Een vage herinnering aan deze verzen was het wellicht die Mannyng in *Handl.* S. 5857 e. v. deed schrijven:

He wulde be, as he was ore,
Yn þat seruage for euermore.

Op zichzelf is deze plaats niet overtuigend, daar in de *Manuel* ten minste iets dergelijks staat:

En seruage et humilité
Demeort, cum out comencé.

2. *Havelok* 959:

Of him ful wide þe word sprong,

Handl. S. 5445:

Of hym the wurde ful wyde sprong,

Ook deze regel heeft Mannyng ergens anders vandaan, want in 't Frans vindt men niets wat erop lijkt, en daarenboven is het een gezegde dat beter toepasselijk is op een jeugdige held als *Havelok*, dan op de hardvochtige rechter

¹⁾ Zo hs. O, terwijl in 't teksthandschrift *and* ontbreekt.

in *Handl. S.*, maar dergelijke uitdrukkingen zijn in andere romances te vinden, zodat het niet volstrekt noodzakelijk is dat de regel aan *Havelok* is ontleend.

3. *Havelok* 1005 e. v.:

Dat þey haueden after sent,
To be þer at þe parlement.

Hiermee stemmen gedeeltelik overeen *Handl. S.* 5635 e. v., die geen Frans voorbeeld hebben:

with one þat aftyr hym was sent,
To come vn-to hys lugement.

Al acht men echter dit en de beide vorige gevallen weinig zeggend, de vijf eerste plaatsen uit de *Handlyng Synne*, dat zal men moeten erkennen, zijn elk voor zich en gezamenlik beslissend, waar dan nog bijkomt dat het te bewijzen is dat Robert Mannyng 't gedicht *Havelok* kende. Immers in een vertaling van hem uit 't jaar 1338, van de *Kroniek* van Peter Langtoft, last de vertaler twintig regels in, waarin hij gewag maakt van allerlei biezonderheden uit *Havelok's* geschiedenis, ontleend aan wat *þise lowed men vpon Inglish tellis*, en bedoelt daarmee ongetwijfeld ons gedicht, aangezien de door hem vermelde namen *Athelwold* en *Goldeburgh* alleen hier te vinden zijn (elders heet de eerste *Adelbriect* of *Egelbright* en de tweede *Argentille* of *Argill*), terwijl een paar details in dezelfde richting wijzen.

We kunnen dus met algehele zekerheid als *terminus ad quem* aannemen 't jaar 1303.

Minder gemakkelik is het een *terminus a quo* te bepalen. Als zodanig werden vroeger beschouwd: 't jaar 1296, toen 't Schotse Roxburgh een Engelse grensvesting werd, omdat in 't gedicht tweemaal (vss. 139 en 265) Dover en Roxburgh als uiterste plaatsen van Engeland worden genoemd; en zelfs 't jaar 1301, omdat toen voor 't eerst, als in 't gedicht, te Lincoln een parlement bijeenkwam, waar ook de aartsbisschop

van York aanwezig was (zie vs. 1178)¹⁾. De hechtheid van 't eerste gegeven, reeds in 1890 door Liebermann betwijfeld²⁾, werd verminderd doordat Deutschbein in 1906 aantoonde dat Roxburgh al in 1174 eens in Engelse handen was gevallen³⁾. Ongelukkig beschik ik niet over de nodige gegevens om na te gaan, in welke jaren de vesting, die herhaaldelijk van meester verwisselde, voor geruime tijd Engels bleef⁴⁾. Wat aangaat 't parlement van Lincoln vestigde Dr. v. d. Gaaf in *Englische Studien* 32, 319f. de aandacht op 't feit dat er al in 1226 aldaar een vergadering werd gehouden die min of meer overeenkwam met wat later parlement heette en, al droeg hij in 1226 die naam nog niet, heel wel achteraf in de tweede helft van de 13e eeuw parlement kon zijn genoemd; de vermelding van de aanwezigheid van de aartsbisschop van York is betrekkelijk onbelangrijk. Onredelik klinkt dat niet, zodat noch 1296, noch 1301 als onbetwistbare vroegste grens kan worden aangemerkt, te meer daar de onbekende Franse bron dezelfde bijzonderheden kan hebben behelds.

Is het nu niet mogelijk, op grond van de taal tot een nauwkeuriger datering te geraken? Ook dit is beproefd, maar met weinig vrucht; we komen er straks op terug. Franz Ludorff heeft al in 1873 een vergelijking gemaakt tussen ons gedicht en andere uit de 13e eeuw, wat 't aantal Franse woorden aangaat⁵⁾. In *Havelok* komen inderdaad omstreeks 160 ver-

¹⁾ Hales, in *Athenæum*, 23 Februari 1889.

²⁾ *Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswissenschaft* 2, 154.

³⁾ *Studien zur Sagengeschichte Englands* 1, 159 ff.

⁴⁾ Skeat's gissing dat de twee koepletten waarin Roxburgh vermeld wordt latere interpolaties zijn "to bring (the poem) up to date" (*Havelok*, ed. Skeat/Sisam, p. XXV) verdient nauweliks weerlegging. Waartoe behoefde 't gedicht "up to date" gebracht te worden? En dat de koepletten kunnen worden weggelaten "without injury to the sense" (t. a. p., noot 1) is toch geen reden om ze als inlapses te brandmerken!

⁵⁾ *Ueber die Sprache des altenglischen lay Havelok þe Dane*, Münster, 1873 (diss. Giessen), s. 6.

schillende Franse woorden voor, maar in *King Horn*, dat op zijn laatst van 't midden van de 13e eeuw schijnt te zijn, vindt men er in iets meer dan half zoveel regels ruim 90, zodat 't eerstgenoemd getal niet buitensporig lijkt¹⁾. Daarenboven, als men bedenkt hoe grote verschillen er bestaan tussen Nieuwengelse schrijvers ten aanzien van 't gebruik van woorden van Franse oorsprong, zal men licht inzien dat een werktuigelijk middel als de vergelijking van 't Frans element, over 't algemeen niet als een maatstaf voor 't bepalen van de ouderdom van een Engels letterkundig werk mag worden beschouwd.

Ludorff was het ook die (t. l. a. p.) de aandacht vestigde op 't voorkomen van een dualisvorm van 't pronomens personale van de 2e persoon in *Havelok* 1882:

Gripeth eþer unker a god tre.

Nu is, zover de gegevens strekken, de dualis in 't Engels uitgestorven in de 13e eeuw, en wel komt overigens in geen enkele tekst die met zekerheid na 1250 kan worden gesteld, een enkele dualisvorm voor, hetgeen zeer zeker voor de ouderdom van *Havelok* pleit. Dit laatste geldt ook van 't lidwoord *an* vóór een medeklinker in vss. 711 en 1177 (hier verknoeid tot *and*). In 't *Orrmulum* (\pm 1200) is *a* nog een uitzondering, in *Gen. Exod.* (\pm 1250) komt volgens 't glossarium nog 11 maal *an* voor.

Skeat is op taalkundige gronden eveneens voor een betrekkelijk vroege datering opgekomen; hij ontleende zijn argu-

¹⁾ Schmidt, *Heimatbestimmung* 87 f., geeft een lijst van Franse woorden in *Havelok* die lang niet volledig is en waarin woorden als *a(u)ngel*, *broys*, *chanounes*, *chartre*, *corüne*, *plâce*, *warant*; *chāste*, *tendre*; *grēue* (vb.) ontbreken en enkele te veel staan (*hernes* 'hersenen', *file* 'smeerlap', [*h*]ōsed, *mēle* 'spreken'). Daarentegen is Ludorff's opgaaf voor *King Horn* (60) een derde te laag en staan er in dat gedicht niet 10, maar bijna 20 Franse verba, terwijl hij het ook te laat dateert. In twee opzichten staat zijn resultaat dus op losse schroeven.

menten vooral aan 't behoud van de *-e*. Om te beslissen over de waarde van zijn betoog moeten we eerst antwoorden op de vraag, in hoeverre we uit 't ons overgebleven afschrift mogen besluiten tot de vormen van de dichter. Deze vraag is 't grondigst onderzocht door Skeat zelf en door Friedrich Schmidt, en hun slotsom is niet in 't voordeel van 't afschrift. Hadden we meer handschriften, we zouden dienaangaande in gunstiger omstandigheden verkeren, maar de Cambridge-fragmenten zijn te jong en te onbetekenend om ons veel te baten. Mijns inziens is echter 't Laud-handschrift niet zó slecht als men beweert. Zeker, het grimmelt van uitlatingen en omzettingen van woorden en letters en de spelling is dikwijls vreemd, maar wat 't laatste punt betreft mag men toch niet vergeten dat de dichter er zeker wel evenmin een onveranderlike en onberispelike schrijfwijze op nagehouden zal hebben; immers waar vindt men die in zo vroege tijd behalve in 't *Ormmulum*?

In één belangrijk opzicht dunkt mij zelfs dat men 't handschrift goed mag noemen, en dat is juist 't punt waar het ons hier om te doen is. Een van de ingrijpendste veranderingen van de woordvorm die in 't Middelen-gels tijdperk zijn beslag heeft gekregen is 't verlies van de *æ*-klank in de sluitletter-greep van ontelbare woorden, dikwijls voorafgegaan door 't verdwijnen van een *n* aan 't einde. Terwijl b.v. in 't vroege Middelen-gels 't woord voor 'gal' vrij juist wordt weergegeven door *galle*, dat voor 'maan' door *none*, de genitief singularis en de pluralis 'ridders' door *cnihetes*, aangezien die woorden toen nog tweeletter-grepig waren, werden de vormen na verloop van tijd door 't verlies van de laatste klinker eenletter-grepig als Nieuwengels *gall*, *moon*, *knight's* (*knights*, *knights'*), eenzelfde verandering dus als in Nndl. *gal*, *maan*, (genitief) *knechts*, vergeleken met Mndl. *galle*, *mane*, *knechtes*. Een vroeg-Middelen-gelse werkwoordsvorm *tellen* of *loken* is via *telle* en *loke* in *tell* en *look* veranderd. In 't latere Middelen-gels is de toestand vergelijkbaar met de tegenwoordige op

Nederlands taalgebied: in sommige streken was de *-ə* verdwenen als b.v. in Holland, in andere was hij bewaard als b.v. in West-Vlaanderen of de Gelderse Graafschap, met dit verschil dat in 't Engels de vroeger door *n* gedekte *ə* 't lot van de ongedekte heeft gedeeld, maar in 't Nederlands *-ən* zich geheel anders ontwikkeld heeft dan *-ə*. In 't algemeen kan men zeggen dat op Engels taalgebied de *-ə* 't vroegst verdween in 't Noorden, dus in Schotland en 't Noorden van Engeland, terwijl men hem te langer bewaard vindt naarmate men verder naar 't Zuiden gaat, ofschoon hij tegen 't einde van de Middeleeuwen ook hier niet meer bestond. De spelling volgde, zoals gewoonlijk, schoorvoetend en slechts gedeeltelijk, zodat nog heden ten dage in 't Engels menige oude *-e* geschreven wordt (b.v. in *name* en *live*); ja zelfs is in zeer veel woorden een niet-historiese *-e* aangehecht, meestal met een bepaald doel (b.v. in *stone*, *wife* en *wine*). Men kan zich voorstellen dat deze klankverandering, die duizenden woorden een lettergreep korter maakte, een geweldige invloed had op de Engelse metriek, welke zich slechts geleidelik naar de nieuwe toestand schikte, en dat in 't overgangstijperk de dichters vormen met en zonder *-ə* naast elkander bezigden, gelijk bij ons tot niet lang geleden en een enkele keer ook tegenwoordig nog wel 't geval was of is.

In *Havelok* nu is blijkens de maat in tweelettergrepige woorden de *-ə* over 't algemeen trouw bewaard, zodat *galle*, *mone*, *kinges* de klank van 't gesproken woord tamelijk wel weergaven, en het is merkwaardig om te zien dat 't in andere opzichten zo slordige handschrift op dit punt van een prijzenswaardige nauwkeurigheid blijkt geeft en b.v. bij goede handschriften van Chaucer niet achterstaat. De gevolgtrekkingen liggen voor de hand: 1°. was de dichter zelf te dien aanzien nauwgezet, en 2°. is 't handschrift niet zo gebrekkig als het schijnt, want het zou al heel toevallig zijn als al de afschrijvers wat de *-ə* betreft nog angstvalliger waren geweest dan de dichter zelf. Men behoeft maar een blik te slaan in

de handschriften van de *Handlyng Synne* om terstond 't verschil te zien. Wat 't behoud van de *-ə* betreft kunnen we dus 't Laud-handschrift over 't algemeen vertrouwen, zodat Skeat dit punt te recht op de voorgrond schuift en het gebruikt als een argument om 't gedicht vooral niet te laat te stellen¹⁾. De toestand ten aanzien van de *-ə* in *Havelok* verschilt nauweliks van die in Chaucer's gedichten²⁾, ofschoon tal van andere gegevens onze dichter schijnen te plaatsen in een streek waar altans in 't begin van de 14e eeuw en waarschijnlijk al vrij wat eerder de taal veel verder was voortgeschreden op de weg naar de eenlettergrepigheid van de oude disyllaba.

Maar al hebben we 't Laud-hs. over 't algemeen nauwkeurig bevonden op dit ene punt, dat mag ons niet verleiden om het een onbeperkt vertrouwen te schenken, gelijk reeds hieruit blijkt dat de onnozele fragmentjes uit Cambridge op enige plaatsen de lezing van 't handschrift verbeteren en enkele ouderwetse trekken hebben bewaard³⁾. Zowel in de tekst als in de vormen zijn door opeenvolgende afschrijvers veel wijzigingen aangebracht, zodat er een bont allegaartje van vormen is te voorschijn gekomen dat herstel van de oorspronkelijke toestand onmogelijk maakt⁴⁾. Toch verbaast en verblijdt men zich dikwijls over wat er desondanks door de mazen is geglipt.

¹⁾ De onderstelde Noordelijke afschrijver van een ouder *Havelok*-handschrift wordt bij deze staat van zaken nog onwaarschijnlijker.

²⁾ Schmidt's resultaten zijn veel te ongunstig voor 't behoud van de *-ə* in *Havelok*, 1°. omdat hij met een veranderde tekst werkt en 2°. omdat hij o. a. in gevallen als *of gold* 73, *wit-uten tel* 191 apokope van een 'datief' *-ə* aanneemt (*Heimatbest.* 90 e. vv.).

³⁾ Zulke oudere vormen in de fragmenten zijn: *childre* 348, Laud-hs. *children*, *rophen* (: *bofen*) 361, Laud *rede* (: *bope*) en de spelling *qu* in *Quiles*, *Quan*, *Quider*, Laud *Hwil*, *Hwan*, *Hwere* (zie blz. 4¹⁾).

⁴⁾ Holthausen, die in zijn eerste uitgave (London, New York, Heidelberg, 1901) een poging tot zulk een herstel had gedaan, is daar in de tweede druk (Heidelberg, New York, 1910) te recht van teruggekomen.

Bij de lezing treft ons dadelik 't grote aantal Skandinaviese woorden, waarvan verscheiden voor afschrijvers uit Zuidelijke streken onverstaanbaar moeten zijn geweest, maar die zij desniettemin over 't algemeen hebben laten staan, en niet alleen in 't rijm. Dat er in de oudste tekst nog meer zijn geweest, wordt bewezen door enige rijmen die pas na herstel van de Skandinaviese vormen zuiver worden, b.v. staat er *heuene riche* voor *h. rike* (: *like*) 133, *rede* voor *rope* (: *bope*, zie blz. 14, noot 3), *name* voor *nauen* (: *Rauen*) 1397, (: *grauen*) 2529, *stareden* misschien voor *stadden* 1037 (: *ladden*)¹⁾. Vooral opmerkelijk is vs. 883, waar ook 't rijmwoord, hoewel Engels, veranderd is. Er staat in 't hs.:

De herles mete hauede he bouth
Of Cornwalie and kalde oft
Bermen bermen hider swipe

Laat het nu waar zijn dat, zoals Sisam p. 111 zegt, "the guttural spirant *h* became *f* very early in the North", zijn gevolgtrekking dat "[boft] is a possible pronunciation" wordt zelfs niet met rijmen uit Noordelijke gedichten gestaafd en is voor een niet Noordelijk gedicht als *Havelok* zeker onjuist. Beschouwen we *bouth* als een veranderde spelling voor een ouder *both* of *boht* = [boχt], dan houden we toch een assonantie over die in *Havelok* enig in zijn soort is. Wat echter de deur dicht doet: ook 't rijmwoord *oft* is onmogelijk. 'Dikwijls' is in *Havelok* onveranderlik *of(f)te* (ook in twee rijmen op *softe* 304 en 991), maar bovendien... de vereïste betekenis is niet 'dikwijls', maar 'weer', 'opnieuw', d. i. *eft*. De kok had de vorige dag om sjouwerlui geroepen (zie vs. 867 e. v.), en die dag riep hij er wéér om. Nu komt in *Havelok* vs. 2005 de Skandinaviese vorm *keft* (vgl. Mzw. *kāfter* Noreen, Aschw.

¹⁾ De verbeteringen *nauen* en *stadden* zijn van Sisam. Het is mij echter duister, hoe 't laatste woord aan de betekenis 'toekeken' zou komen. Mogelijk 'ophielden', 'uitrustten' of iets dergelijks, vgl. *N. E. D.* op *stead* v., onder 7.

Gr. § 265, Oijsl. *keyptr* enz.) voor als participium van *coupe* (vs. 1800) '(be)kopen' (Oijsl. *kaupa*, Ozw. *kōpa*), en de oude tekst heeft zonder de minste twijfel de rijmwoorden *eft: kefl* gehad. Al was Holthausen met zijn *coft: oft* op de goede weg, hij vergat dat *oft* óók niet deugt, en dat *koft* wel Nederlands, maar geen Middelenegels is. Het is best mogelijk dat 't binnen in 't vers voorkomende *byen* (*beye, beyes*, pt. *bouthe*) hier of daar een vorm van *coupen* (**coupes, *kefte*) heeft verdrongen, maar te bewijzen is het niet, en de 3e pers. sg. praes. *beyes* 2460 kan wel voor *byes*, maar moeilijk voor *coupes* in de plaats zijn getreden. In de Cambridge-fragmenten vindt men echter een voorbeeld van 't verdwijnen van een woord van Noorse oorsprong, in vs. 547:

A corner of an old clope ful hun-wraste,
in plaats van de onberispelike lezing van 't Laud-hs.:

A keuel of clutes ful un-wraste.

Van de verschillende Skandinaviese woorden, bijna even talrijk als de Franse ¹⁾, staan er omstreeks 100 in 't rijm, maar ook de overige mogen gerust aan de dichter worden toegeschreven. Hun groot getal beperkt 't gebied waar wij de bakermat van de dichter hebben te zoeken tot de streken waar de invloed van de Noormannen 't krachtigst was, en daar van dat gebied *omnium consensu* en blijkens onbedriegelijke kenmerken noch de Westelike graafschappen van Engeland, noch al wat benoorden de Humber ligt in aanmerking komen, kunnen we ons terugtrekken binnen de grenzen van Lincolnshire, Oost-Anglië en de onmiddellik daaraan palende gewesten. Inderdaad is *Havelok* toegewezen aan Lincolnshire door Skeat en Holthausen ¹⁾, aan Noord-Lincolnshire door Friedrich Schmidt en Jordan (*Germ.-Rom. Monatsschrift* 2, 131), aan Zuid-Lincolnshire door Boerner en Holthausen ²⁾,

¹⁾ De opsomming bij Schmidt, *Heimatbestimmung* 84 e. v., is weer hoogst onvolledig.

aan Norfolk door Hupe¹⁾, terwijl Erik Holmqvist geneigd is het „niet Noordeliker dan Zuid-Lincolnshire” te plaatsen²⁾.

Leert de vorm van sommige Skandinaviese woorden in *Havelok* ons iets, in verband met Björkman's ontdekking dat er sommige in 't Engels voorkomen in Westelike, andere in Oostelike, enkele in beiderlei vorm? Van Westskandinaviese (Noorse) oorsprong zijn *bōne* 'verzoek', *greiþe* 'klaarmaken', *teyt* 'vrolik, wakker', *tīne* 'verliezen' (misschien ook Oostelik), van Oostskandinaviese (Deens-Zweedse) *ibōn* 'gereed, uitgerust', *gres* 'gras', *trō* 'geloven' en misschien *bole* = *bule* 'stier', *kēling* 'kabeljauw' en *þepen* 'daarvandaan', welk laatste echter gewijzigd kan zijn naar *heþen*. De belangrijkste van die woorden zijn *ibōn* (Ozw. *bōin*) en *trō* (Ozw. *trōa*), daar ze in 't Middelenegels, zover we weten, op een zeer beperkt gebied werden gebruikt. 't Eerstgenoemde, in 't *Havelok*-hs. verknoeid tot *o bon* (: *dōn*, 2355), pl. *o bone* (: *sōne*, 2571), acc. sg. fem. *o bone* (: *sōne*, 2505), wordt verder alleen aangetroffen bij Lazamon, als *ibōn*, pl. *ibōne*, in *Dame Sirip*³⁾ *i-boen* (: *noen* = *nōn* 'noen') en meermalen in de *Kroniek*

¹⁾ Zie J. Manning Booker, *A Middle English Bibliography* (Heidelberg, 1912), p. 16 en verder O. Boerner, *Die Sprache Roberd Mannyns of Brunne* (Halle, 1904), s. 302 en Holthausen², p. XII. Volgens Booker houdt Ludorff t. a. p., bl. 5 Grimsby, in Lincolnshire, voor 't 'home of origin', maar bij de lezing van Ludorff's woorden krijgt men de indruk dat deze alleen „speciaal Deense kringen in of om Grimsby” als de waarschijnlijke schepers van 't verhaal in deze vorm beschouwt, terwijl hij 't gedicht zelf toeschrijft aan een „rondtrekkend zanger” (lees: zegger), zonder zich over de geboortestreek van de onbekende uit te laten.

²⁾ *On the History of the English Present Inflections particularly -th and -s*; Heidelberg, 1922.

³⁾ Het is te hopen dat 't voorbeeld, door Cook in zijn *Literary ME. Reader* gegeven, zal worden nagevolgd en de verfransete spelling *Siriz* in de ban gedaan, daar deze én door 't rijm én door de afleiding van de naam (uit Ono. *Sigrīðr*) wordt verboden. De goede spelling staat toch óók in 't handschrift!

van Robert Mannyng, als *bone* (zie Boerner, s. 251)¹⁾. Van deze is Mannyng een vast punt: hij was geboren te Brunne, nu Bourne, bij Spalding, helemaal in 't Zuiden van Lincolnshire; 't dramaties gedicht *Dame Sirip*, ofschoon in sterk gewijzigde vorm overgeleverd, is wegens de vermelding van de kermis te Botolfston, d. i. Boston, en de nog herkenbare oorspronkelijke taalvormen eveneens uit 't Zuiden van dat graafschap; met Lazamon, die veel verder naar 't Westen, in Noord-Worcestershire, woonde (ook in en om Worcester was de Skandinaviese invloed vrij sterk), kan er geen verband zijn. Alle andere bronnen uit de 13e en 14e eeuw hebben *ibūn* (b.v. 't *Orrmulum*), *boun*, *bown*, d. i. de Westskandinaviese, Noorse vorm (Ono. *búinn*).

't Andere woord komt in *Havelok* tweemaal voor, nl. de infinitief *tro* (: *dō*, 2862) en 't participium praeteriti **trod* (hs. *croud*: *god*, 2338)²⁾; de enige andere voorbeelden staan in 't *Paternoster* van 't Arundel-hs. uit 't laatst van de 13e eeuw: de infinitief *tro* (: *so*, Mätzner, *Allengl. Sprachproben* I. 1, 50, vs. 28), en in Mannyng's werken: 't pt. *trod* (: *god*, *Kroniek* 7357), 't partic. pt. *trod* (: *god*, *Kroniek* volgens *N. E. D.* op *trow*, v., *sub* 7; hs. *troud*: *god*, *Handl. S.* 3106; hs. *trowed*: *god*, *ibid.* 9241), *be-trod* (: *god*, *Kron.* 8111)³⁾. 't Kleine *Paternoster* is niet nauwkeurig te lokaliseren, maar met 't daar bijhorende *Credo*, *Ave Maria* enz. vertoont het eigenaardigheden

¹⁾ Een veel latere plaats, in de *Gesta Romanorum*, kunnen we als onzeker laten voor wat hij is.

²⁾ Met *trō*, pt. en pp. *trod(de)* kan men vergelijken *shō*, *shod(de)*; *fē*, *fled(de)*.

³⁾ De aanhalingen uit Mannyng zijn met één uitzondering ontleend aan Boerner, blz. 76. — In latere tijd komt *I troo* voor in 't *Coventry Shearmen and Taylors' Pageant* (ed. H. Craig, E. E. Text Soc., Extra Series no. 87), vss. 105, 587 (: *woo*), *I tro* ald. vs. 883, maar deze vormen kunnen evengoed een ouder *trow* vertegenwoordigen, blijkens *kno* en *knoo*, *loo*, *snoo*, *schoo* = Ne *know* enz. en rijmen als *looe* 'heuvel': *knoo*: *goo* 'gaan' 218.

die ook in Oostmiddellandse teksten voorkomen, nl. *deadd* sb. 9, 12, 41, *almicten* adj. (vgl. *Gen. Ex.* en *D. Sirij*) 1, *onelic* adj. 4, *ik* 4, *wilk* 46, *sild* 'bescherm' 34, *sal* 45, 48, *sulde* 58, *ooc* 'maar' 34, *wu* 'hoe' 51 (vgl. *Bestiary*), *fro* 54, 55. In andere teksten vindt men allerlei andere vormen, deels Westskandinaviese (*trū* enz., van Ono. *trúa*), deels Engelse, b.v. *trowwenn* enz. in 't *Orrmulum*, *trewið*, *-eð* en *trowið*, *-eden* in *Gen. Ex.* Weliswaar komt ook in *Havelok* buiten 't rijm 382 *trowede* (= *trowede* of **trodde*) en 1656 inf. *trowe* (tweelettergrepig) voor, en evenzo in *Handl. S.* 3982 *þey trowe* (: *sowe* 'zaaien') en in *Kron.* 1523 1. sg. pr. *trowe* (: *bowe* 'boog'), maar in de Danelag is het een gewoon verschijnsel dat inheemse en Skandinaviese vormen naast elkan- der worden gebezigd, zodat 't feit dat *trō* en *trod* tot *Havelok*, Robert Mannyng en *Arundel Paternoster* beperkt zijn, onge- schokt blijft.

Al is bij de andere bovengenoemde woorden van Skandi- naviese herkomst van een dergelijke beperking geen sprake, in (*o*)*bōn* en *trō* hebben we een aanwijzing dat we waar- schijnlijk in de omtrek van de Wash moeten zijn. 't Getal Skandinaviese woorden, in *Havelok* voorkomende, dat in 't Oostelik Middelland zelfs door 't *Orrmulum* in zijn 10000 septenarii niet wordt overtroffen, terwijl *Handl. Synne* in ruim 12500 verzen er, volgens Boerner, slechts ongeveer 75, *Gen. Exodus* in over de 4000 ruim 70 en 't *Bestiary* in 800 regels omstreeks 25 telt, wijst zeker niet in Zuidelijke richting, maar dwingt ons aan de andere kant niet om ver naar 't Noorden te gaan, wel misschien om in de nabijheid van de zee te blijven, waartoe ook de toon van 't gedicht ons ver- maant.

Ten slotte de vergelijking van de klank- en buigingsvor- men, waarbij men zich altans bij *Havelok* en bij Robert Mannyng's geschriften in hoofdzaak aan de rijmen moet houden. Gelijk al is opgemerkt, zijn Mannyng's werken voor ons 't enige vaste baken in zee, daar van *Gen. Exod.* en

Bestiary alleen valt te zeggen dat ze in 't Noorden van Norfolk schijnen thuis te horen (dit is ook de konklusie waartoe Wyld komt in zijn later te vermelden artikel), terwijl de *Norfolk Gilds* te jong zijn om doorlopend voor de vergelijking te dienen en 't *Ormmulum* daarvoor te oud en ook om andere redenen dikwijls minder geschikt is.

A. Beschouwen we eerst de voornaamste gevallen waarin *Havelok* (H.) en Mannyng (M.) tegenover *Bestiary* (B.) en *Gen. Ex.* (GE.) staan ¹⁾.

1. De 3. sg. praes. ind. gaat in H. en M. uit op + *-es*, + *-s* (in 't vers *-eþ*, *-þ* naast *-es*, *-s*); in GE. op *-eð*, + *-ð*, evenals in B., dat echter enkele gesynkopeerde vormen (b.v. *flet: get* 502) en ééns in 't vers *-es* heeft (*bilimpes* 362), vgl. Orm *-eþþ*, *-þ*.

2. H. en M. + *trō*, *trowe*, maar GE. *trowe*, *trewē*, vgl. Orm *trowenn*.

3. H. en M. *aw* < Oe. *āz* of *āw* rijmt op *aw* < Oe. *ǣz*. — GE. en B. alleen *ǣg* : *ǣg*.

4. H. en M. + *keste* en + *caste*. — GE. + *caste*, maar *keste* ook in andere Oostml. bronnen.

5. H. en M. + *āre* 'zijn' (H. ook + *aren* geschreven). — GE. *arn* (*aren*), B. *arn* = *arnn* bij Orm.

6. H. + *is*, 1 maal + *es* (hs. *is* : *gres*, 2699); M. + *es*, minder vaak + *is*. — GE. + *is*, maar ook B. + *es* (: *gres*) naast *is* ²⁾.

't Voorkomen van *es* 'is' in 't rijm in *Bestiary* ontleent aan 't enige rijm van die soort in *Havelok* alle waarde voor de nadere dialectbepaling, terwijl punt 4 en 5 evenmin helpen. De 3. sg. praes. op *-(e)s* heeft zich geleidelijk van 't

¹⁾ De door 't rijm bewezen vormen zijn met + aangeduid.

²⁾ Daar er geen rijmen op *-ichel* bestaan, is H. + *mikel* (in 't vers ook *michel*) = M. + *mikel* (B. *mikel*, Orm *mikell*) slechts in zoverre van waarde, dat het niet veroorlooft Zuideliker dan 't Noorden van Cambridgeshire en Norfolk te gaan. GE. heeft *mikel*, *mikil* en *michel*, maar geen rijmen. Bij *mikel* is Skandinavische invloed niet uitgesloten, maar onbewijsbaar.

Noorden uit naar 't Middelland verspreid, maar had blijkens M. omstreeks 1300 Zuid-Lincolnshire veroverd, zodat er geen aanleiding is om H. deswege met Schmidt 76 naar Noord-Lincolnshire te verwijzen, tenzij men aanneemt dat 't gedicht zeer veel ouder is dan 1300. Wat Norfolk betreft, daar schijnt de uitgang *-(e)s* zich tamelijk veel later te hebben gevestigd, ofschoon hij in B. eens voorkomt, terwijl er uit latere tijd aanwijzingen zijn dat in 't Westelik gedeelte van 't graafschap *-(e)s* al in de 14e eeuw vrij gewoon was ¹⁾. In de 2. sg. praes. ind. opt. en in de 2. sg. praet. van zwakke verba hebben niet alleen H. en M. *+ -es*, *+ -s* (M. echter *+ -st* in 't eenlettergeregige *+ seest* naast *+ sees* 'ziet' e. dgl., z. Boerner t. a. p., blz. 221 e. v.), maar ook GE. heeft altijd of haast altijd *-es* ²⁾, zodat die uitgang ons evenmin verplicht in 't Noorden te zoeken, daargelaten of dit *-(e)s* wel uit 't Noorden komt. Over *trō* is al gesproken.

Gewichtiger schijnen op 't eerste gezicht de 4 rijmen in H. tussen Oe. *az* (of Ono. *ag*) en Oe. *āz* (Schmidt t. a. p., blz. 60 en 73), nl. *prawe : lawe* 1215 e. v., *lawe : sawe* 'zagen' (pt.) 1181 e. v., *prawe : awe* (sb.) 276 e. v. en waarschijnlijk *drawe : awe* 'hebben' (hs. *haue*) 1297 e. v., immers blijkens Luick, *Untersuchungen* § 39, Wright, *English Dial. Gr.* § 128 en Boerner, *Spr. Rob. Mann.*, blz. 283 e. v. zijn Oe. *az*, *āz* en *āw* in een klank \bar{a} samengevallen in Noord- en Noordwest-Lincolnshire, evenals Noordeliker, terwijl daarentegen in Zuid-Lincolnshire Oe. *āz* met Oe. *ōz* en *ōw* samengevallen is in $\bar{u}ə < \bar{o}$. Maar zie, ook bij Robert Mannyng

¹⁾ Zie Holmqvist, *Hist. Eng. Pres. Inflections*, 64 e. vv.

²⁾ *haues* GE 360, 361, *findes* 1768, 2320, *weries* 1816, *ransakes* 1773, *stones* 2782, *gernes* 3517, *beas* 365, 366, *betes ðu* 3974; *suldes ðu* 3984. De enige vorm op *-est*, nl. *tregest* 3975 kán voor **tregets < *tregedes* staan en praeteritum zijn, maar ook in B. vindt men *-est* naast *-es*. — Een 2. sg. pt van een zwak vb. komt in H. in 't rijm niet voor, maar dat ook van deze de uitgang *-es* was, blijkt uit 2. sg. pt. *dedes* (: 3. sg. praes. *bedes*) 2393.

vindt men *drawe : sawe* (pl. pt.), *drawe : þrawe*, *saul : Archy-uaul* (zie Boerner, blz. 169), en toch hoort deze dichter in Zuid-Lincolnshire thuis. „Was dem einen recht ist, ist dem andern billig”, en de bevreedende rijmen in *Havelok* kunnen evengoed niet met 't dialekt van zijn dichter stroken als bij die in *Handl. S.* en *Kroniek* 't geval is¹⁾. Buitendien rijmt in *Havelok* op een andere plaats 1055 *sowen* (= GE. *sogen*, *sowen*) 'zagen' op *lowen* 'lachten', (Oe. *hlōzun*), evenals in de *Kroniek* 1040 *þrowe* op *ynowe*.

Voorzover de tot dusver behandelde eigenaardigheden strekken, staat H. dicht bij M. Daartegenover vindt men:

B. een kleine groep van eigenaardigheden waarin M. en GE. samengaan en H. afwijkt; in 't bijzonder:

1. H. + *showe* of + *shawe*²⁾. — M. + *shewe*, GE. *s(h)ewe*.
2. H. + *spēke* 'spraak', 'taal'³⁾. — M. + *spēche*, GE. *spēche*.
3. H. + *rīke*, + *-rīke* sb.⁴⁾ — M. + *rīche*, GE. *-rīche* (vs. 2789), B. + *-rīche*, maar misschien ook de *k*-vorm (vgl. vss. 604, 732).
4. H. *hauede*. — M. + *hadde*, GE. *adde*, *hadde*.

Van deze is voor de bepaling van 't dialekt geen enkel bruikbaar. De verdeling van *showe*, *shawe* en *shewe* is onduidelijk; *rīke*, dat b.v. ook in de Oostmiddellandse *Hellevaart* voorkomt (: *wīke*, vs. 176), moet Skandinavies zijn, en *spēke* is een zeldzame vorm, ogenschijnlijk veranderd naar 't vb. *speke* en niet te lokaliseren⁵⁾. *hauede* (d. i. *hāvdə*) in H. is opmerkelijk en ouderwets, maar baat ons evenmin. Van

¹⁾ Over de onbetrouwbaarheid van de *aw*-rijmen zie men ook Morsbach in *Herrigs Archiv* 100, 285 e. v.

²⁾ De rijmwoorden zijn *knowe* of *knawe* en *mowe* of **mawe*. De onjuistheid van de ook voorkomende vormen *shewe*, *sheue* blijkt uit de rijmen.

³⁾ Ook wel *speche*, onjuist blijkens *speche : meke* 1065.

⁴⁾ Daarnaast verkeerd (-)riche, vgl. *heuene riche : līke* vb. 133, *kune-riche : swīke* sb. 2400.

⁵⁾ *spēke* ook bij *Lazamon*, naast *spāche spēche*.

een enigszins nauwer verband tussen M. en GE. is geen sprake.

C. Talrijker zijn de trekken die H. met GE. (en B.) deelt, in afwijking van M.:

1. H. + *slawen*, GE. + *slagen* (: *dragen*). — M. + *slayn*, + *slawe(n)*.

2. H. + *fawen*, GE. en B. + *fagen*. — M. + *foy*.

3. H. + *deye* 'sterven', GE. *deigen*. — M. + *deye* en + *dȳe*.

H. + *hey*, GE. en B. + *heg*. — M. + *hȳ*.

H. *ney*, GE. *neg*. — M. + *nȳe*, + *nyghe*.

4. H. GE. + *gamen*. — M. + *game*.

5. (twijfelachtig) H. + *swilk*, GE. *swilc*, *swiulc*, *swil*, B. *swilc* (Orm *swillc*). — M. *swych* of *swylc*?

H. *hwil-gāt* (< **hwilk-gāte*), GE. *quilc*, *quil*, *quel*, B. *wilc* (Orm *whillc*). — M. *whych* of *whylc*?

H. *ilk*, *ilc*, *il*, *euer(e)-ilc*, *-ilk*, *-il*¹⁾; GE. *ilc*, *ilk*, *euerilc*, *-ilk*, B. *ilk* (Orm *illc*). — M. *ych* of *ylc*? *euerych*? *-y*? of *-ylc*?

6. H. + *þenke(n)* 'denken' tegenover *þinke* 'dunken', GE. *ð(h)enken* tegenover *ð(h)inken*. — M. + *þinke* 'denken' en 'dunken', + *þenke* en + *þenche* 'denken'.

7. H. GE. + *-like* adv., B. + *-like* (en *-liche*?). — M. + *-lȳ* naast zeldzamer + *-lyk* (H. S. 10045 *verrylyk*: *quyk*).

8. H. *hic*, *ihc*, (*ich*?), naast meer gewoon *ī*, *ȳ*; GE. *ic*, zeer zelden *ī*, B. *īc* en *ī*, Orm *icc* en *ī*. — M. *ȳ*.

9. H. + *yung*, GE. *gung*. — M. + *zyng* (naast *zunge*).

10. H. *youþe*, GE. *gud*. — M. + *zenkþe*, *zynkþe*, + *zouþe*.

11. H. pluralis + *hē*, in 't vers *hē*, zelden *þei*; GE. + *hē*, in 't vers *hē*, *dei* 573, B. *hē*. — M. + *þey*.

12. H. 3. pl. praes. ind. + *-e* (457, 1325, 2583, 2605)²⁾,

¹⁾ Over *euer* *ich* 137 zie men boven blz. 2 e. v. De enkele voorbeelden van *eueri*, f.v. vs. 8, zijn zeker ook van een afschrijver.

²⁾ Er is geen reden om met Holmqvist, blz. 52 *alle folk* . . . *leues* 2105, *men fetes* 2341, dgl. 390, 2323 als plurales te beschouwen, vgl. 647, 724, 1840, 1985, (2434) en vooral *GEx.* 750, 1127, 1293; 697, 770. Of de dichter ook *men* met pluralis kende, blijkt uit *Hav.* 747 en 901 niet voldoende, daar een afschrijver veranderd kan hebben.

GE. + *-en* (+ *-e*?), B. + *-en*. — M. + *-e* (of *-e*) naast + *-es*. Dienovereenkomstig de eenlettergrepige vormen: H. — (vgl. 3. pl. opt. + *fle* 2546), GE. en B. + *-n*; M. — naast + *-s*.

13. De 'ablaut' en de uitgangen zijn in de plur. pt. ind. van 't sterke werkwoord en bijbehorende vormen tegenover de singularis altijd bewaard in GE. en meestal in H. — In M. predomineert, zover na te gaan, de vorm van de 1.3 singularis (zie beneden).

14. De 2. sg. pt. ind. van de sterke verba heeft in H. en GE. zijn oude vorm bewaard, maar is in M. door de vorm van de 1.3. sg. vervangen (zie beneden).

15. De *-e-* in uitgangen als de plur. op *-es* van substantieven, de 2.3. sg. praes. op *-es*, 't partic. praet. op *-ed* is in H. GE. B. meestal gebleven, in M. grotendeels verdwenen, zelfs in de rijmen.

16. De uitgang *-e* is in GE., B. en in nog hogere mate in H. in verreweg de meeste gevallen bewaard, in 't rijm nagenoeg zonder uitzondering, in M. zeer dikwijls verloren gegaan, zelfs in 't rijm. Ook de vroeger door *-n* gedekte *e* is in M. veelal verdwenen, terwijl in H. wel de *-n* over 't algemeen weg schijnt te zijn, maar de *-e* is gebleven, en in GE. en B. niet alleen de *-e-*, maar zelfs de *-n* in de regel ongedeed schijnt te wezen¹⁾.

Ook bij deze eigenaardigheden is niet alles belangrijk. Een rijmvorm als *zynng* b.v. was zeer verspreid en werd gebruikt door dichters uit verschillende streken²⁾ waar de vorm *zung*

¹⁾ De spelling stemt noch in GE. noch in H. met de ware toestand overeen. In GE. komen ruim 50 bewijzende rijmen met *-en* voor, maar in de 14 tot 28 rijmen op *-e* wordt maar 7 maal werkelijk *-e* geschreven, b.v. *dreue* inf.: *Eue* 318 (tegenover *lesten*: *reste* 12 e. dgl.), terwijl buiten 't rijm altijd *-en* staat. In H. komt *-en* zeer dikwijls voor in plaats van *-e*, zoals Wülcker, *Alteng. Lesebuch* 1, 162 al opmerkt, zie ook Schmidt, *Heimatbest.* 74, maar de zaak is vrij ingewikkeld. Ook in latere tijd springen de afschrijvers raar met de *-n* om.

²⁾ B.v. in *Richard Leeuwenhart*, zie Brunner's uitg., blz. 39.

(*zong*) inheems was, omdat er veel meer rijmen op *-ing* waren dan op *-ung*. De vormen die in M. aan *swilk, ilk* e. dgl. in H. beantwoorden zijn niet zeker. 't Uitsluitend gebruik van de adverbiale uitgang *-like* zowel in H. als in GE. trekt de aandacht, maar ten slotte komt toch ook bij M. *-lyk < -like* wel eens voor en vindt men b.v. ook in 't *Orrmulum -liz* en *-like* naast elkander. Met de tegenstelling *hey — hȳ* e. dgl. is niets aan te vangen.

De afwezigheid van *pinke* 'denken' in H. evenals in GE. (ook Orm kent alleen *pennkenn*) echter is van betekenis, daar *penke* in 't Noorden al vóór 't eind van de 13e eeuw was uitgestorven en in geheel Lincolnshire in dezelfde tijd ten dele door *pinke* verdrongen (zie v. d. Gaaf, *The Transition from the Impersonal to the Personal Construction*, § 89 e. vv.). De Zuidoostmiddellandse gedichten *Floris en Blancheflur* en *Guy van Warwick* hebben de *e*-vormen, en nog veel later, bij Wyclif en Lydgate, vindt men *penk* naast *pink*.

't Verschil tussen de singularis en de pluralis van 't praeteritum van de sterke werkwoorden (C. 13) is in GE. gehandhaafd. In H. vindt men weliswaar maar één rijm waaruit 't behoud van 't verschil in klinker tussen de beide numeri blijkt, nl. *blunne* (hs. *blinne*): *sunne* 2670, waarbij men desnoods de twee perfectopraesentia *kunne*: *sunne* 435 en *wite*: *site* 2808 kan rekenen, maar de tweelettergrepigheid van de pluralis staat door een menigte rijmen en op een goede 50 plaatsen door 't metrum vast¹⁾. Naar de maat te oordelen, zijn wel de eenlettergrepige vormen *cam* 2891 en *lay* 1809 juist, terwijl om dezelfde reden een dergelijke vorm mogelijk ware vs. 372 *He spoken per-offe and chosen sone*(?) en vs. 2012 *De burgeys pat per-bi stode pore*, tegenover tweeletter-

¹⁾ *may* (: *day*) 427 behoeft geen pluralis te zijn, vgl. *al...pat...was* 1306 e. v. De pluralis (niet in 't rijm voorkomende) is *mowen* 11 of, vóór een klinker, *moun* 460 e. e. = *mugen* GE., *muzhenn* Orm. — *were* en *wore* 'waren' zijn om bekende reden in 't vers dikwijls eenlettergrepig.

grepig *speken* 1068, *stoden* 1863, *stode: wode* (pl. adj.) 2608¹⁾, maar, al erkent men die enkele vormen, dan is de toestand in H. toch nog weinig verschillend van die in GE. en ver verwijderd van die in M.'s werken, waar naast enkele oude plurales (+ *riden*? + *runnen*, + *wonne*, 4 + *founde*, 3 + *sunge*, + *sēten*) een aantal onzekere en ettelike als pluralis gebruikte singularis-vormen staan, b.v. + *smōt(e)*, + *che(e)s*, + *ran*, + *drank*, + *wan*, + *fond*, + *sang* of + *song*, + *cam*, + *nam*, *badde*, + *sāte*.

Nog meer valt in 't oog de afscheiding tussen H. en GE. aan de ene en M. aan de andere kant met betrekking tot de 2. sg. praet. van de sterke verba (C. 14). Terwijl de beide eerste hier de oude vorm op *-e* hebben bewaard (in H. *wore: more* 684 en blijkens de maat korrekt: *bede* 668, *slowe* 2069, vgl. *bi-hetet* = *bihēte-t* 677), heeft M. altoos de vorm van de 1.3. sg., b.v. + *chēs*, + *wan*, + *bygan*, + *cam*, + *lay*, + *forzat*, + *was*. Dat dit niet alleen een zaak van ouderdom is, ziet men uit 't *Orrmulum*, dat in de 2. sg. pt. ook uitsluitend vormen als *gann*, *barr*, *badd*, *wass*, *tōc* bezigt (enige uitzondering *come* 2812).

't Ontbreken van de Noordelijke 3. plur. praes. op *-(e)s* in H., B. en GE. (C. 12) steekt vrij scherp af tegen de toestand bij M., waar de verhouding tussen *-(e)* en *-(e)s* omstreeks 2 : 1 is²⁾. Al nam men aan dat H. enkele tientallen jaren ouder was dan *Handl. S.*, dan zou men toch zeker in die vroegere tijd in Noord- of Midden-Lincolnshire wel voorbeelden van de Noordelijke *-s* verwachten, die in M.'s dagen

¹⁾ In vs. 2795 *þe englishe men bi-gunne to falle* ligt de schrapping van *to* (Skeat) voor de hand; vs. 2619 *Til he come ney at Grimesbi* is onzeker, vgl. vs. 1202.

²⁾ Volgens de berekening van Holmqvist, *Hist. E. Pres. Infl.* 59, met weglating van de onzekere gevallen op *-s* waarin 't indefinitum men 't subjekt is, en van 't perfectopraesens *wytyn*, *H. S.* 409. Te recht telt de Zweedse geleerde gevallen als *þey werche*, *H. S.* 874 (*we do* 91, *3e deye* 768), die ook in 't Noorden geen *-s* hebben, niet mee.

blijkbaar in Zuid-Lincolnshire zeer in zwang was. Dit punt pleit sterk tegen Noord- of Midden-Lincolnshire. Reeds Hupe (*Anglia* 13, 193) heeft op C. 12 en 13 gewicht gelegd, en C. 14 is niet minder belangrijk.

Aan C. 15 en 16, de handhaving van de *-e-* en *-e* in H. (in ongeveer gelijke mate als in GE.) en 't grote verschil met M. te dien aanzien heeft inzonderheid Skeat aandacht geschonken. Hij zegt daaromtrent (uitg. van 1902, p. XXVI, herdrukt uitg. van 1915, p. XXIV): "If we were to accept the date as being about 1300, and the dialect as that of Lincolnshire, it would follow that the grammar of the *Lay* and that of the *Handlyng Synne* must be practically identical. But we are confronted by the obvious fact that they are nothing of the kind, nor could ever have been so". En later (1 p. XXVII, vgl. 2 p. XXIV sq.): "I think it follows that, if the two poems were written in the same dialect, the *Lay* must have been *originally* written at a considerably earlier date; and that it acquired additions and alterations in the process of transmission from one reciter to another", Maar, vraagt men zich af, hoe hebben al die latere voordragers dan de oude grammatika van 't oorspronkelijke gedicht zo getrouw kunnen navolgen? Is het niet veel aannemelijker dat de twee gedichten niet in 'tzelfde dialect waren geschreven? Ik meen in 't voorafgaande reeds op een voldoende aantal verschillen tussen de taal van H. en M. te hebben gewezen, en we zijn nog niet ten einde. Zelfs al had 't dialect niet veel verschild, dan nog dunkt het mij volslagen onmogelijk om H. zó vroeg te stellen, dat zijn dichter een zoveel ouderwetser standpunt ten opzichte van de *-e-* en *-e* kon innemen dan Robert Mannyng, als hij wezenlijk aanmerkelijk verder naar 't Noorden thuishoorde. Dat een dichter die de grammatiese vormen zoals we ze in H. (en GE.) vinden vreemd waren, zich die zo goed zou hebben eigen gemaakt, dat hij ze zonder fouten kon gebruiken, schijnt ongelofelijk, en evenzeer zelfs dat in één geslacht de toestanden in Zuid-Lincolnshire zo geweldig

veranderd zouden wezen. M. i. is geheel Lincolnshire uitgesloten, en de omstandigheid dat 't verhaal voor een deel in dat graafschap speelt, verandert daar niets aan, evenmin als de benaming *Lincolne*, *þe gode boru* (vss. 773, 847), die eenvoudig de vertaling kan wezen van een bekende Franse term.

Maar één belangrijk punt heb ik nog niet aangeroerd, nl. de vorm voor 't meervoud van 't pronomens personale van de 3e persoon (C. 11), waarvoor in de rijmen van M. alleen voorkomt *þey* (8 maal), 't bekende Skandinavische woord dat zich van 't Noorden uit allengs over geheel Engeland heeft verspreid, ofschoon tot heden toe een inheemse (zwakke) vorm *æ* voortleeft in Lincolnshire, Warwickshire en Shropshire (Wright, *E. Dial. Gr.* § 410)¹⁾. Ook in 't vers hebben de hss. van M. *þey*, waarnaast Boerner, blz. 217 alleen uit de *Kroniek* een voorbeeld van *he* en *hey* aanhaalt. Omgekeerd kent B. enkel *hē*, GE. in 't rijm alleen *hē* (2 maal), in 't vers ééns *ðei*, maar overigens *hē* (*ē*), en H. eveneens in 't rijm *he* (: *sē*) 554, buiten 't rijm meestal *hē*, 14 maal *þei* of *þey*. Daar in H. vóór 't pronomens zeer dikwijls wordt geëlideerd²⁾, blijkt duidelijk dat *hē* er de normale vorm is. In hoe ver ook voorbeelden van *þei* of *þey* in 't oorspronkelijk stonden, is niet na te gaan, maar dat de laatste afschrijver er wel enige op zijn geweten kan hebben, volgt uit 't feit dat bij de invulling van hoofdletters aan 't begin van de regel tweemaal (vss. 69 en 1070) verkeerdelijk een *Ð* voor *H* is ingevuld, zodat de zonderlinge vorm *Ðe* voor den dag kwam (vgl. *Ðere*

¹⁾ Wright zegt: uit Oe. *hīe*, maar het is duidelijk dat *æ* zich én uit *hī* én uit *hēo* kan hebben ontwikkeld.

²⁾ De voorbeelden zijn: *dore he* 1960, *ioie he* 2160, *mete he* 1242 (*þanne he* 777, 1203, *þenne he* 777, *þore he* 1915), *dide he* 1915, *durste he* 2200, *deden he* 242, 244, 1244, 2306, *dursten he* 1866, *funden he* 56, *haueden he* 1916, *ledden he* 1246, *leten he* 2379, *makeden he* 554, *micten he* 516, *mithen he* 2582, *shulen he* 1346, *shuldreden he* 1056, *shulden he* 941, *wenden he* 2547, *wolden he* 1057, 1186, *also he* 2137 (*weren he* 1210 e. e., *woren he* 721).

voor *Here* vs. 1350 en andere verkeerde hoofdletters in vss. 86, 87, 204, 909), terwijl ook *þe* in vs. 1037 waarschijnlijk voor *he* staat (*Al-so he stoden* enz.) en *e* in Cambridge-fr. 179 't overblijfsel van *He* is. Daargelaten nu, of de 14 voorbeelden van *þei*, *þey* echt zijn of niet¹⁾, men mag *hē*, zo al niet de enige, dan toch de eigenlijke vorm van de dichter van H. achten, evenals van *Bestiary* (*hē*) en *Peterborough Chronicle* (*he*, ed. Plummer, 264, 1, naast *hi*, *hii* 29, 9. 37, een vorm van de Westsaksiese schrijftaal), tegenover M. *þey*, Orm *þez̄z*, en dit *hē* (vroeger *hēo*) is een typiese vorm voor 't oudere Oostmiddellands, die echter in Lincolnshire al omstreeks 't midden van de 13e eeuw grotendeels door *þey* verdrongen moet zijn geweest.

Met dit in H. op zijn minst predominerende *he* is nu echter in strijd 't rijm *do : sho* 1231 e.v., waaruit men een nom. sg. fem. *shō* 'zij' moet opmaken. Deze vorm behoort thuis in Noord-Lincolnshire en in 't Noorden en is gezamenlijk met de *aw*-rijmen waarover straks gesproken is (zie blz. 21), de voornaamste reden waarom Friedrich Schmidt de bakermat van de dichter in Noorn-Lincolnshire zoekt (*Heimatbestimmung* 81). Buiten 't rijm echter staat in 't Laud-hs. van H. zowel *shē* (1721 *sche*) als *shō* (126 *scho*), terwijl de Cambridge-fragmenten in vss. 174 en 175 *schē* (= Laud *she*) hebben. De rijmen in M. wijzen op *s(c)hē* (ten minste 9 maal), *Peterborough Chron.* heeft *scæ* (= *šē*) 267, 23. 25, GE. *she* (: *ðē*) 1925 (in 't vers *ghē*, *gē*, *schē*, *sgē*, *chē*), B. *gē*; Orm een afwijkende vorm *zhō*. Waar het op aankomt is of *shō* een

¹⁾ Voor de echtheid van *þei*, *þey* in H. kan misschien 't volgende pleiten: 1°. terwijl *he* zowel vóór als, dikwijls enklities, na 't verbum staat, staat *þei* er altijd voor; 2°. ogenschijnlijk wordt *þei* enige malen tegenover de singularis gesteld, 't duidelijkste in vs. 2000, vgl. verder vss. 414, 1020 en 2504; 3°. in *King Horn* heeft de afschrijver maar ééns *þei* geschreven (vs. 129; hs. C *hi*, L *hue*), anders *he* of *hye*. De in de tekst vermelde verkeerde hoofdletters kunnen natuurlijk ook van een rubricator zijn.

vorm was die tot een Oostelik dialect ten Zuiden van de Humber behoorde, en dit is niet aangetoond en wordt door de levende tongvallen niet waarschijnlijk gemaakt; immers Lincolnshire heeft nu *šī* (< *shē*), terwijl *šū* (< *shō*) in 't Oosten alleen ten Noorden van de Humber is gevonden en bovendien in Oost-Derbyshire¹⁾, dat om andere redenen niet in aanmerking komt. Daar nu uit Noordelijke en Noordmiddellandse gedichten blijkt dat zowel *shō* als *shē* door dichters aan weerszijden van de Humber naast elkaar als rijmwoord gebezigd werden²⁾, lijkt het mij ongerechtvaardigd, aan 't enkele *ō*-rijm in H. zulk een doorslaand gewicht te hechten. Een dergelijke uitwijking, maar naar de andere kant, is de Zuidoostelijke vorm *hī* in rijm op *louely* in Mannyng's *Kroniek* (Boerner, 216). De pluralis *hē* en de nom. sg. fem. *shō* kunnen niet tot 'tzelfde dialect hebben behoord, zodat ook de laatste als bewijs voor Lincolnshire moet worden uitgeschakeld.

Een andere rijmeigenaardigheid in H. waaraan Schmidt waarde hecht is deze. Van de twee praeterita van 'mogen', *mouhte* en *mihte*, komt in H. in 't rijm alleen de eerste voor, nl. *poucte* : *moucte* 256, *mouthe* : *pouthe* 1289, 1708, *mithe* (!) : *poucte* 196, *douthe* : *moucte* 703, *douthe* : *mouthe* 833, *mouthen* : *douthe* 1183, terwijl buiten 't rijm de beide vormen worden gebruikt. Kwam de vorm met *ou* alleen in rijmen voor, dan was de verklaring niet moeilijk, immers *mouhte* was een handig rijm op *douhte* en *pouhte* enz., terwijl op *mihte* geen zo voor de hand liggende rijmwoorden bestonden: de enige vorm in H. die zou kunnen dienen is *fihte*. Robert Mannyng, in wiens taal de *-e* was verdwenen, had meer zulke rijmwoorden tot zijn beschikking en rijmt dienovereenkomstig *nyght* op *nyght*, *fight*, *ryght*, *hight* (7 rijmen), maar daarnaast *moghtē* op *poght* pp. (1 maal) en een Angliese

¹⁾ Wright, *E. Dial. Gr.*, p. 593.

²⁾ Schmidt, *Heimatbest.* 81; Boerner, 216.

vorm *maghte* op *taghte* pp. (1 maal, zie Boerner, 237), terwijl ook elders verschillende vormen naast elkander staan. Intussen, daar *mouhte* in H. ook in 't vers voorkomt, en wel ongeveer even dikwijls als *mihte*, en daar het altans in vs. 196 als rijmwoord door *mithe* is vervangen, zal men wel dienen aan te nemen dat het voor de dichter een gewone vorm was, in tegenstelling met GE. (*migte*), Orm (*mihhte*). Ongelukkig is het niet zeker in welke streken de vorm met *o* (*ou*) tot 't dialekt behoorde. Hij hoeft niet van Noordelijke oorsprong te zijn, want hoe komt Lazamon anders aan *mohte* (vs. 3148)? En wij dienen vooral te letten op de praeteritum-vormen *muhton* in de *Peterborough Chronicle* 127, 12, *muhte* ald. 135, 31, *muhten* 267, 2 (evenzo *muhte* enz. in *Ancrene Riwele*). Het schijnt dat een nieuwe vorm met *u* of *o*, naar 't praesens (Vroegme. *muzhenn*, *muwen* enz.) zich op verscheiden plaatsen had ontwikkeld.

Ten slotte moeten nog twee eigenaardigheden die zeer zeker niet ten gunste van 't Noorden pleiten worden vermeld. De ene is 't voorkomen van een enklitische acc. plur. *-(e)s* e. dgl. 'ze' in H., in 't rijm *-(e)s* 784, buiten 't rijm *-es* 970, *ys* 1174, *as* ald. Dergelijke vormen (*his*, *hes*, *is*, *-is*, *ys*, *-(e)s*, *-s*) vindt men in Oostmiddellandse en Zuidoostelijke bronnen, waarvan de Noordelijkste schijnen te wezen *GEx.* en *Best.*, en de overige zijn: *Lambeth VI* (E. E. T. S. n°. 29/34, 54), *Floris en Blancheflur*, *Vices and Vertues*, *Old Kentish Sermons*, *Bispel* (E. E. T. S. n. 29/34, 231), *Trinity Coll. Hom.* (id. n°. 53), een paar hss. van *Poema Morale*, *King Alisaunder*, Shoreham's werken, *Azenbite*; voorts Robert van Gloucester's kroniek uit 't Zuidwesten. In *GEx.* zijn er niet minder dan 19 voorbeelden van te vinden. Een reden waarom de dichter van H. ze gebruikt zou hebben is niet te bespeuren, tenzij ze tot zijn tongval behoorden.

De andere eigenaardigheid is 't voorkomen van *wol*, een zwakke vorm van *wel*, in H. vss. 185 (*wol fair*), 775 (*wol wel*), bij welke plaatsen men ook zal mogen rekenen vs. 1649

He semede wel to ben wel strong, daar 't tweede *wel* vermoedelijk uit *wol* is verknoeid. De teksten waarin *wol* tot dusver is aangetroffen zijn: *GEx.* (*wol wel* 724, 1266, *wol riche* 1995, *wol witter* 2330), 't monodrama *Dux Moraud* (*wol fer*, *Anglia* 30, 182, 29), de *Incestuous Daughter* (*wol fayre* ald. 202, 36), alle drie uit 't Oostmiddelland, 't eerste zeer waarschijnlijk, de beide laatste zeker uit Oost-Anglië (zie Heuser, in *Anglia* 30, 198, die voor 't eerst op deze vorm heeft gewezen); verder in hs. C van *Richard Leeuwenhart* (*wol bold* 1288, *wol offten* 1293), welk handschrift wel in 't algemeen de oude Zuidoostelijke vormen handhaaft, maar niet in alle bijzonderheden betrouwbaar is (zie Brunner, *Rich. Löwenherz*, s. 23), en volgens Stratmann-Bradley op *wel* en Heuser in Wright's *Songs and Carols* I, dat mij niet ten dienste staat. In allen gevalle vindt men *wol* behalve in *Havelok* in drie teksten uit Oost-Anglië of daar uit de buurt.

De studie van H. C. Wyld, *South-Eastern and South-East Midland Dialects in Middle English* (in *Essays and Studies by Members of the English Association*, vol. VI, Oxford 1920, p. 112 sqq.) belooft op 't eerste gezicht wel iets voor onze plaatsbepaling, immers al is 't stuk hier en daar vluchtig en onnauwkeurig¹⁾, dat neemt niet weg dat de uitkomsten van

¹⁾ Enkele drukfouten daargelaten, vindt men b.v. in 't gedeelte dat over 't Zuidoostmiddellands handelt onnauwkeurigheden als de volgende. De gedichten *Best.* en *G.Ex.*, op blz. 127 volgens algemeen gebruik in 't midden van de 13e eeuw geplaatst, worden op blz. 124 beide omstreeks 1300 gedateerd, wat alleen van 't handschrift van 't laatstgenoemde juist kan zijn. — Onder de woorden met Oe. brekings-*ea* vóór *r* + konsonant op blz. 123 verschijnen de Skandinaviese woorden *carlmen* en *harnes*. — Volgens blz. 124 komt als vertegenwoordiger van Oe. *æ* in *Best.* en *G.Ex.* naast *a* ook *e* voor, nl. in *nes* (l. *nese*) 'neus', *heukes*, *seftes* 'schepselen' (*Best.*) en *seck* 'zak' (*G.Ex.*), maar 't laatste is zonder twijfel van Skandinaviese oorsprong (Ono. *sekk*); *nese* is in oudere vorm *neose*, d. i. *nōse*, 'havik' heeft in 't Oe. geen *æ*, en 't zodoende geheel alleen overblijvende *seft* = *scheft* (Angl.

Wyld's onderzoek over 't algemeen juist kunnen zijn. Hij *zescæft*, Wsa. *zescæft*) kan gemakkelijk door de invloed van 't verbum *s(ch)eppen* enz. zijn gewijzigd (de regel in *Best.* 456 luidt: *seftes sopp ure seppande*). *heukes* kan trouwens heel goed een fout wezen voor **houekes*, vgl. *noule* 'navel' (*Best.* 561) en *gouel* 'cijs' (*GEx.*), waarvan tegenhangers bekend zijn uit *Prompt. Parv.*, Lydgate e. dgl. — Bij de opsomming van de vertegenwoordigers van Germ. *al* + konsonant op blz. 123 en 124 had ten eerste moeten zijn onderscheiden tussen *ald* (Orm *āld*) en de overige (Orm *āll*, *āllt* enz.), maar ook *geald*, *GEx.* 2581 had *ā*, evenals *yald* bij Langland, Hoccleve e. a. en de 3. sg. praes. *bihalt*, *biwalt* (*Best.* 644, 645). Van de zogenaamde voorbeelden met *-eld-* zijn alleen juist de vormen van *helden* 'houden' (*Best.* 171, 233 en, niet vermeld, *GEx.* 3274), naast *holde(n)* (*Best.* 46, 164, *GEx.* ten minste 6 maal), terwijl *elde* 'ouderdom, tijdperk' (*elde Handl. S.* 1093, *Best.* 56, 125, 466, waar *so hire is on elde* = *so elde is hire on*; *GEx.* *elde*, *helde*, 1283 hs. verkeerd *eld*), *unwelde* (*Best.*, *GEx.*) en alle vormen van 't vb. *welden* (*H. S.* 1094 e. e., *GEx.*) 'umlaut' hebben en dus behoren tot Wyld's kenmerk (13), i. pl. van (2), gelijk bij *welden* (*Angl. waldan*, WS. *wildan*, enz.) = Ne. *wield* al blijkt uit 't dentale praeteritum *welte* in *GExodus. Best.* heeft daarentegen 't sterke vb. *wolden* 176, 3. sg. (*bi*)*walt* 645. — Een dergelijke onnauwkeurigheid is de verwarring tussen *erd* < Oe. *eard* en < Oe. (Angl.) *erd* (Owsa. *ierd*) en dientengevolge van *zerd* 'hof' en *zerde* 'staf', b.v. op blz. 123 is met *zerd* : *aferd* uit *Handl. S.* waarschijnlijk *zerde* 'hot' (: *aferde*) vs. 8648 bedoeld, op blz. 124 echter is *gerde* uit *GEx.* (2851, 2987) 'staf' (de vertaling 'yard' deugt ook niet, maar behoorde 'rod' te zijn); (*middel*)*erd* op blz. 124 behoort bij 't eerste, maar *zerde* (: *aferd*) *Handl. S.* 4860 bij 't tweede. Als er nu op blz. 125 en 126 sprake is van *yera* bij Margaret Paston, *yerde* bij Bokenam, *yerdes* bij Palladius, weet men niet welk van de twee woorden Wyld meent. — Op blz. 124 staat *ð(h)isternesne*, *GEx.* 58, 66 broederlik naast *heucne*, *erðe* en *sterre* onder (7) Oe. *ēo*; er prijkt wel een streep tussen, maar daarmee is de zaak niet gezond. — Onder (8) leest men *hird* 'shepherd' voor *hirde* (*hird* in *GEx.* betekent 'huishouden', 'schaar' en beantwoordt aan Oe. *hīred*), onder (9) *srīd* i. pl. van *srīden* (partic. *srīd*) en zo meer. Verscheiden opgaven zijn onvolledig, b.v. ontbreekt onder *GEx.* (20) *ðei* 573 naast *he*. Ook in de tabel op blz. 128 zijn fouten. Voorzichtigheid is dus aan te raden.

komt tot 't besluit dat er een soort van dialekt-type bestond dat men Zuidoostmiddellands kan noemen en dat zich uitstrekte van Zuid-Lincolnshire tot de grens van Suffolk en geleidelik overging in 't type van Suffolk en Essex, welk type weer uitliep in dat van 't uiterste Zuidoosten, waarbij hij te recht opmerkt dat men niet mag denken aan gesloten dialekteenheden, maar aan gebieden waar enige voorname eigenaardigheden gezamenlik voorkomen. Hij rekent, als gezegd, *Bestiary* en *Gen. Exod.* beide tot Norfolk, "rather to the north of that county", zich op goede gronden verzettende tegen de plaatsing van 't laatstgenoemde in Zuid-Suffolk door Morris, zie de studie, blz. 126 e. v.

Van Wyld's 21 kenmerken intussen, voorzover nog niet behandeld, zijn de meeste voor ons ongelukkig van weinig belang, deels omdat de vormen in Lincolnshire niet verschillen van Zuideliker vormen, deels doordat de toestand van de tekst van *Havelok* ons niet veroorlooft de vormen van de dichter te bepalen. De volgende zijn de vermelding waard. (2) *helden* 'houden' komt in ons handschrift niet voor. (3) *Hav.* heeft *yerd* 'hof' (: *berd*) evenals *H. S.*, (*GEx. -erd*) en Chaucer enz. (Noorden *yard* en Skandinaviese vormen). 't Rijm *bern:ern* 571 e. v. naast + *barn* is niet beslissend. (16) *Hav.* heeft enkele door de maat bevestigde voorbeelden van 't praefix *i-, y- < Oe. ze-* in 't partic. praet. e. e., dat volgens Wyld's Middelenlengelse teksten in Norfolk zelden (de 4 voorbeelden in *GEx.*, nl. *y-[h]oten* 2416, *i-wreken* 1856, *ybiried* 2520 en *i-wrogt* 3215, en *i-kindled* in *Best.* 16 heeft Wyld over 't hoofd gezien!), in Lincolnshire nooit, in Suffolk alleen bij Palladius voorkomt. (18) De uitgang van 't part. praes. in de oorspronkelijke tekst van *Hav.* is onbekend.

Alles overwegende komen we tot 't besluit dat de redenen die voor Lincolnshire pleiten niet opwegen tegen degene die in meer Zuidelike of Zuidoostelike richting wijzen. Bij de onzekerheid waarin we verkeren ten aanzien van de plaats van herkomst van alle vergelijkbare teksten uit de tweede

helft van de 13e eeuw (of iets vroeger) en uit 't begin van de 14e eeuw, behalve de werken van Robert Mannyng, is het niet mogelijk uit te maken, of men Norfolk dan wel Cambridgeshire, Huntingdonshire of Northamptonshire een eindweegs moet ingaan; naar alle waarschijnlijkheid evenwel zal men zich niet ver van de Wash mogen verwijderen. De dichter heeft, als de meesten van zijn tijdgenoten, een vrij ruim gebruik gemaakt van rijmen uit verschillende streken, maar zijn vele Skandinaviese woorden ter ene, zijn grammatikale vormen ter andere zijde verbieden ons verder in 't Noorden of Zuiden te zoeken dan 't Noorden (Noordwesten) van Norfolk of 't Noorden van de drie andere zo even genoemde graafschappen, en dezelfde redenen sluiten de mogelijkheid dat 't gedicht oorspronkelijk in een andere dan een Oostmiddellandse tongval was vervaardigd, ten enen male uit. Volmaakt zuiver dialekties is de taal van *Havelok* nooit geweest, maar aan de grondslag van de taal van 't oude werk kan geen twijfel bestaan. Het mag waarschijnlijk heten dat de tijd waarin het is gedicht vrij lang voorafging aan die waarin 't Laud-handschrift is neergeschreven; indien we zeggen: omstreeks 1275, zullen we niet ver van de waarheid af zijn.